

COVID-19 SALGINININ KÜRESELLEŞMEYE VE ULUS DEVLETLERE ETKİSİ

THE EFFECT OF THE COVID-19 PANDEMIC ON GLOBALIZATION AND NATION STATES

Seyfettin ASLAN¹

Öz

Bu çalışmada literatür taraması yöntemi uygulanmış ve Covid-19 salgınının küreselleşmeye ve ulus devletlere etkisi incelenmiştir. Dünyada yaşanan salgınlardan ve özellikle Covid-19 salgınının genel anlamda insan hayatına etkilerinden söz edilmiştir. Covid-19 salgınının küreselleşmeye etkisi ve küresel sistemin ne yönde evrileceğiyle ilgili tahminlere yer verilmiştir. Covid-19 salgını sürecinde küresel sistemin önemli aktörlerinden biri olan Avrupa Birliği'nin performansı üzerinde durulmuştur.

Küresel sistemin iki önemli gücü olan ABD ve Çin'in salgına verdikleri tepkilere değinildikten sonra küresel sistemdeki yerleriyle ilgili öngörülere değinilmiştir. Covid-19 salgınından sonra ulus devletlerin uluslararası alanda artan güç ve önemleri vurgulanmıştır. Son olarak salgını sürecinde Türkiye'nin performansı genel anlamda değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19 Salgını, Küreselleşme, Ulus Devletler, Türkiye.

Abstract

In this study, the literature review method was applied and the effect of the Covid-19 pandemic on globalization and nation states was examined. Pandemics in the world and especially the effects of the Covid-19 pandemic on human life in general were mentioned. It included predictions about the impact of the Covid-19 pandemic on globalization and how the global system will evolve. During the Covid-19 pandemic, the performance of the European Union, one of the important actors of the global system, was emphasized.

After mentioning the reactions of the USA and China, two important powers of the global system, to the pandemic, the predictions about their place in the global system were mentioned. The increasing power and importance of nation states in the international area after Covid-19 pandemic was emphasized. Finally Turkey's performance in the pandemic process has been evaluated in general.

Keywords: Covid-19 Pandemic, Globalization, Nation States, Turkey.

¹ Prof. Dr., Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi, Diyarbakır, seyfettinaslan68@gmail.com, Orcid: 0000-0002-9145-2867

1. GİRİŞ

İnsanoğlu için ölümcül sonuçları ve ağır maliyetleri olan salgın hastalıkların insanlık tarihi kadar eski olduğu bilinmektedir. Tarihsel süreçte sağlık, bilgi, teknoloji, ulaşım ve iletişimin küreselleşmesiyle birlikte, çeşitli alanlarda yaşanan hızlı değişimlere paralel olarak yeni salgınların da yayıldığı ve küresel bir boyut kazandığı ifade edilmektedir.

İlk defa Aralık 2019’da Çin’de ortaya çıkan ve kısa bir sürede pandemiye dönüşen Covid-19 salgınının küreselliği ve yaşam tarzına etkisi açısından daha önceki salgınlardan çok farklı olduğu ve bu anlamda salgınının sadece sağlık değil, sosyal, politik, ekonomik, etik ve ahlaki birtakım etkileri olacağı dile getirilmektedir. Bununla birlikte bu çalışma özellikle Covid-19’un küreselleşmeye ve ulus devletlerine etkisi üzerinde yoğunlaşacaktır.

Ulusal sınır ve kısıtlamalara aldırmadan mal, hizmet ve sermayenin uluslararası alanda özgürce dolaşımını ifade eden ve liberal düzenden beslenen küresel sistem, II. Dünya Savaşı sonunda ABD’nin öncülüğü ile kurulmuş olup, Birleşmiş Milletler (BM), Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) ve Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) gibi çok uluslu yapılardan oluşmakta ve başta ABD olmak üzere büyük güçlerin askeri, siyasi ve ekonomik gücüne dayanmaktadır.

Covid-19 salgınının ortaya çıkması aslında son yıllarda çeşitli nedenlerle azalan küresel işbirliği ve zayıflayan küresel sistem üzerindeki baskıyı daha da artırmıştır. Bu süreçte inisiyatif alması beklenen BM, AB, DTÖ, DSÖ gibi bölgesel ve küresel örgütler, kendilerinden beklenen küresel koordinasyon ve liderlik görevini yerine getirememiş ve salgını yönetmede etkisiz kalmışlardır. Bu süreçte küresel güçlerin sorumluluk almak bir yana, temel koruma malzemelerine ulaşamama, hastaları seçerek tedavi etme, ölenleri taşıyacak tabut ve gömecek yer bulamamaları ayrıca devletlerin tıbbi cihaz ve maskelere el koyması gibi davranışları krizi daha da derinleştirmiştir. Covid-19 salgınının küreselleşmeyi, ulus devletlerle iş birliğinin artması, küresel yapının güçlenerek yoluna devam etmesi ve küresel sistemin reforma tabi tutularak değişmesi yönünde farklı şekillerde etkileyeceği öngörülmektedir.

Salgın sürecinde birçok devlet büyük oranda kendine yeterli olmadığından kısa vadede içe dönme ve dünyadan izole olma yolunu seçmiş olsa da çok yüksek maliyetleri, sermaye akışının karmaşıklığı, salgının sınırları aşan boyutu, virüsle ilgili aşı ve ilaç geliştirilmesi devlet kadar küresel güçlerin ve örgütlerin de devrede olduğu geniş çaplı bir iş birliğini ve teknoloji paylaşımını gerektirdiğinden küresel sistemin ulus devletlerle iş birliğini artıracığı tahmin edilmektedir. Küreselleşmenin geriye dönüşü olmayan bir süreç olduğu, bireylerin yaşamlarını kolaylaştıran teknolojiler olduğu sürece belirli alanlarda hızı kesilse bile salgından sonra küreselleşmenin daha güçlü ve sorunlarından arınmış olarak devam edeceği de iddia edilmektedir. Küresel örgütlerin salgınla mücadelede yetersizliği ve başarısızlığı, salgından önce dile getirilen “Dünya 5’ten Büyüktür” sloganı ile bilinen reform çağrılarını yeniden gündeme getirmiştir. Böylece küresel sistem, daha eşitlikçi bir güç dağılımı, barış ve istikrarın büyük güçler tarafından değil adaletli temsile dayalı ve sürdürülebilir küresel kurumların etkinliğini sağlayacak şekilde dönüşecektir.

Küresel sistemin önemli aktörlerinden biri olan AB, Covid-19 salgınına müdahalede geç kalmış ve krizle mücadelede uygun bir mekanizma oluşturamamıştır. Üye ülkelerin sadece kendi güvenlik tedbirlerini ön plana çıkarmaları ve sınırlarını kapatmaları Avrupa Birliği düşüncesini tartışılır hale getirmiştir. Küresel sistemin liderliğini yapan ABD’nin Covid-19 salgın sürecinde krizi önemsememesi, sağlık sisteminin kötü bir performans sergilemesi küresel sistemde belirsizlik ve düzensizliğe yol açmış ve küresel liderliğinin sorgulanmasını gündeme getirmiştir. İnsanlığı tehdit eden salgının merkezi olan ve virüsle

ilgili bilgileri gizlemekle suçlanan Çin salgın sürecinde gösterdiği performansla kısa bir sürede imajını düzeltmiş ve küresel bir güç olma iddiasını sürdürmüştür.

Covid-19 salgınının ulus devletlerde de çeşitli değişimleri beraberinde getireceği düşünülmektedir. Nitekim önümüzdeki süreçte salgının etkisiyle sosyal devlet anlayışı ilkesine uygun hareket eden, dünya siyasetindeki konumu ve etkinliği gittikçe artan ve pekişen yeni bir ulus devlet yapısının ortaya çıkacağı öngörülmektedir. Öte yandan bir ulus devlet olan Türkiye'nin de şimdiye kadar hem salgınla mücadele performansı açısından hem de devlet kapasitesi açısından birçok ülkeden pozitif yönde ayrıştığı ifade edilmektedir.

2. Dünyada Yaşanan Önemli Salgınlar ve Covid-19

Bu başlık altında tarihte yaşanmış olan salgın hastalıklardan kısaca bahsedildikten sonra Covid-19 salgınının genel etkilerine değinilmektedir.

2.1 Dünyadaki Önemli Salgınlar

Salgın hastalık tarihi, insanlık tarihiyle birlikte başlamıştır (Macar, 2020: 4) Eski çağlardan günümüze kadar başta veba, sıtma, kolera ve çiçek hastalığı olmak üzere endemik, epidemik ve pandemik karakterli ve toplu ölümlere neden olan çeşitli salgın hastalıklar yaşanmıştır (Kılıç, 2020: 15). Çalışmanın konusu olan “Küresel Pandemi (küresel salgın), dünyada birden fazla ülkede veya kıtada, çok geniş bir alanda yayılan ve etkisini gösteren salgın hastalıklara verilen genel isimdir” (Alkan, 2020: 268).

Avrasya salgın hastalık tarihi M.Ö 500'lerde başlamış (Kaya, 2020: 225) ve ekonomik, sosyal, psikolojik, kültürel, siyasi, dinî ve coğrafi açıdan toplumsal hayatı derinden etkilemiştir (Kılıç, 2020: 15). Nitekim Roma devrinde 161 ile 166 yılları arasında yaşanan veba salgını saltanat kavgalarını şiddetlendirmiş ve Hıristiyanlığın yaygınlaşmasına (Bayhan, 2020: 822) yol açmıştır.

1347-1351 yılları arasında Çin'de ortaya çıkıp ticaret yollarıyla Orta Asya'dan Karadeniz'e ve oradan da Venedik gemileri ile Avrupa'ya ulaşan (Kaya, 2020: 225) veba salgınının (kara veba) nüfusun yaklaşık olarak yarısını yok ettiği tahmin edilmektedir (Üstün ve Özçiftçi, 2020: 144). Nüfusun salgın sonucu azalması, feodaliteyi çözmüş, Hıristiyanlıkla ilgili şüpheler artmış ve Protestanlık mezhebinin yaygınlaşması ile Avrupa'da Reformasyon dönemi başlamıştır (Bayhan, 2020: 822). Bu salgının kısa vadede olumsuz etkilerine rağmen uzun vadede emek değerlendirilmiş, hayat standartları yükselmiş, hijyene verilen önem artmış ve Bilimsel Devrime zemin hazırlamıştır (Kaya, 2020: 228-229).

15 ve 16. yy'da Avrupa'daki en öldürücü hastalıklardan birisi olan çiçek (Macar, 2020: 4) hastalığı veba ile birlikte 1450-1750 yılları arasında merkantilizmin (ticaret kapitalizmi) ve Avrupa merkezli modern ulus devletlerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur (Bayhan, 2020: 822). Dünya çapında kitlesel ölümlere neden olan veba (Macar, 2020: 4) özellikle Avrupa'da denizcileri güvenli yerler keşfetmek ve sağlıklı bir hayat sürdürmek amacıyla coğrafi keşiflere yöneltmiş ve böylece Amerika'nın keşfi gerçekleşmiştir (Rapor, 2020: 11).

Yaklaşık 50 milyon insanın ölümüne ve Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesine yol açan (1918 ve 1920 yılları) İspanyol Gribinin (Bayhan, 2020: 823) günümüzdeki COVID-19 salgınıyla büyük benzerlikleri vardır. Tarihsel süreçte salgınlar, insanlık için kitlesel ölümlere yol açan sonuçlar üretmiş ve bu da tıp, teknoloji ve yaşam standartları açısından önemli gelişmeleri tetiklemiştir. Ulaşım, iletişim, bilgi ve sermaye olağanüstü bir hızla yayılmış, bu durum virüslerin hareketliliğini de artırmış ve yeni salgınların hızla yayılmasına yol açmıştır (Karaoğlu, 2020: 2).

2.2 Covid-19 ve Genel Etkileri

İlk kez Aralık 2019'da Çin'in Hubei eyaleti Wuhan kentinde, Huanan Deniz Ürünleri ve Canlı Hayvan Toptan Satış Pazarı'ndan çıktığı düşünülen bir hastalık çok kısa bir sürede epidemiyeye dönüştü (Üstün ve Özçiftçi, 2020: 143). DSÖ, 11 Şubat 2020'de hastalığı "Covid-19 (Co:Corona, Vi:Virüs ve D:Disease)" şeklinde tanımlamıştır (Tok, 2020: 1). Covid-19'un yayılması durdurulamadığı için 11 Mart 2020'de pandemi, yani "dünya çapında salgın" olarak nitelendirilmiştir (Arıboğan, 2020: 360). Pandemiye yani salgına dönüşmesinin nedeni ülkelerin, salgına hazırlıksız yakalanmaları, alınacak tedbirlerde geç kalınması, karmaşanın yaşanması ve hastalığın bulaşma hızının yüksek olmasıdır (Üstün ve Özçiftçi, 2020: 144).

DSÖ'den alınan ve sayıları her geçen gün hızla artan veriler, Covid-19 salgını ile ilgili ürkütücü tabloyu gözler önüne sermektedir. Nitekim 19 Nisan 2021 itibariyle dünyada onaylanmış Covid-19 vaka sayısı 140.886.773 ve onaylanmış ölüm sayısı 3.012.251'e ulaşmıştır (WHO, 2021).

İtalya'da salgının ilk ortaya çıktığı yerin, moda ve tekstil sektörünün merkezi olan ve binlerce Wuhan kökenli Çin'li girişimci ve göçmene ev sahipliği yapan Lombardiya bölgesi ve Milano kenti olması, Ayrıca Almanya'daki ilk vakaların da bir Alman firmasının Wuhan'daki bir fabrikasından gelen bir çalışanın Almanya'ya yaptığı iş ziyareti ile ortaya çıkması (Kaya, 2020: 226) tesadüf değildir. Bu örnekler, Covid-19'un yayılmasında küreselleşmenin de önemli bir rol oynadığını göstermiştir.

Tarihte çok sayıda salgın, doğal, toplumsal afet ve savaşlar yaşanmış olmasına rağmen hiçbiri Covid-19 salgını kadar küresel çapta ve aynı anda yaşam tarzını etkilememiştir (Aktay, 2020: 656). Bu salgın, sadece sağlık değil, sosyal, politik, ekonomik, etik ve ahlaki birtakım etkileri olacaktır (Üstün ve Özçiftçi, 2020: 144; Yorğun, 2020b: 100). Bu salgının, II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünyayı etkileyen önemli krizlerin tümünden daha geniş çaplı olduğu düşünülmektedir (Köse, 2020b:117; Köse, 2020a: 402).

Salgının öldürücülüğünü göz önünde bulunduran birçok devlet virüse karşı vatandaşlarını koruyacak olağanüstü tedbirler almak zorunda kalmıştır (Akgün ve Çelik, 2020: 371). Devletler, seyahatleri kısıtlamış, günler süren sokağa çıkma yasakları uygulamış, müze ve kütüphaneleri hizmete kapatmış, konser, sergi ve konferansları ertelemiş ve böylece sosyal yaşam büyük ölçüde kısıtlanmıştır (Tok, 2020: 2). Ülkeler yüz yüze eğitim yerine uzaktan eğitime geçmişlerdir (Üstün ve Özçiftçi, 2020: 147). İnsanlar toplu dini törenler, düğünler ve cenazeler gibi önemli kültürel ve toplumsal etkinlikler için bir araya gelemez hale gelmiştir (Eshid, 2020: 2).

Salgınla mücadele, sosyal hayatın yavaşlatılmasını ya da son aşamada tamamen durdurulmasını gerektirdiği için ekonomik faaliyetler de yavaşlatılmış ve durdurulmuştur. Bu, iktisadi işletmelerin kapanması, işsizliğin artması, temel malların arz istikrarının bozulması ve finans sektörünün darbe almasına yol açmıştır (Rapor, 2020: 21). Otel, lokanta, kafe vb. yerlerin kapatılması ve toplu taşıma ve uçakla seyahatlerin durması tüm ekonomide bir talep düşüşünü ve durgunluğu beraberinde getirmiş (Duran ve Acar, 2020: 59) ve küresel boyutta önemli bir üretim ve tüketim krizine yol açmıştır (Tok, 2020: 2). Ekonomik faaliyetlerdeki daralma gelirlerin azalmasına yol açmış ve bu durum da beraberinde yoksulluk sınırında olanları olumsuz etkilemiştir (Yorğun, 2020b: 101). Öte yandan mevcut tabloda ciddi bir ekonomik durgunluğun ilk işaretleri de ortaya çıkmıştır (Arıboğan, 2020: 360).

Salgından kaynaklanan karantina uygulamaları insanların büyük bir çoğunluğunda huzursuzluk, yorgunluk, bitkinlik, yalnızlık, korku ve psikolojik sorunların artışına neden olmuştur (Duran ve Acar, 2020: 66). Ayrıca yaşlılar, bakım evlerinde kalanlar, mahkûmlar, kargo çalışanları, çöp toplayıcıları, beden ve tarım işçileri gibi dezavantajlı gruplar da

salgından ciddi şekilde etkilenmiştir (Eshid, 2020: 3). Salgınla birlikte yabancı düşmanlığı ve popülizm güçlenmiştir (Alkan, 2020: 269). Ayrıca salgın ulusal ve uluslararası boyutta yardımlaşma ve dayanışma eksikliğini gözler önüne sermiş (Akgün ve Çelik, 2020: 371) rekabetçi eğilimleri güçlendirmiştir (Kıran, 2020: 16).

3. Covid-19'un Küreselleşmeye Etkisi

Küreselleşme, liberal ekonomik sistemin, üretimin ve tüketimin artırılması maksadıyla küresel pazarları ve ulus devletleri, sermayeye uygun şekilde dönüştürmesi sürecidir (Aslan, 2009: 290). Kural temelli uluslararası liberal düzenden beslenen küreselleşme aslında İkinci Dünya Savaşı sonunda ABD öncülüğünde kurulan, BM, Dünya Bankası, IMF, DTÖ ve DSÖ gibi çok taraflı yapılardan oluşan başta ABD olmak üzere diğer büyük güçlerin askeri, siyasi ve ekonomik gücüne dayanan küresel bir sistemdir (Akçapar, 2020: 327). Küreselleşmeyle birlikte ulusal sınırlar belirsizleşmiş, ekonomiler birbirlerine bağımlı hale gelmiş ve insanlar da küresel köyün vatandaşları haline gelmiştir (Atlı, 2020: 55).

Liberal düzenden beslenen küreselleşme, birey, toplum ve devletlerin kendi kaderlerini kontrol etmelerini engellemiştir (Valiyeva, 2020: 26). Küreselleşme, ulusal yasaklamalar ve sınırlamalar olmaksızın sermaye, hizmet ve malların küresel olarak serbestçe dolaşımına yol açan uluslar arası pazarlama sürecini ifade eder ve bu yönüyle ulus devlet mantığına aykırıdır (Alkan, 2020: 263). Çünkü küresel sistemde birçok ürün, emek ve üretim girdileri daha düşük olduğu için daha az maliyetli ülkelerde üretilmiş ve dünya ticaretindeki ana payı küresel şirketlerin yaptıkları ticaret oluşturmuştur (Oğuzlu, 2020: 442).

Son yıllarda çeşitli nedenlerle küresel iş birliğinin azaldığı bilinen bir gerçektir (Kıran, 2020:16). İlk kurbanı küresel ekonomi olan (Chaudhry, 2020: 28) salgınla birlikte küresel sistem sorgulanmış, devletler de tedarik zincirleri ve temel sektörlerini güvence altına alarak daha korumacı tedbirlere almaya başlamıştır (Kahf, 2020: 87).

Salgın, küresel iş birliği, yönetim ve dayanışmanın kırılma noktasını gözler önüne sermiş (Baç, 2020: 21) küresel düzen ciddi yara almış ve küresel örgütler derin bir meşruiyet krizine girmiştir (Akgün ve Çelik, 2020: 369). Bunun nedeni küresel sistemin, bu sistemi oluşturan küresel güçlerin çıkarlarına aykırı davranmasının mümkün olmamasıdır (Akgün, 2020: 77). Bu haliyle küresel düzen, sayıca az olan belirli güçlere ve gruplara refah sağlarken geri kalanlar (Atlı, 2020: 55) için işgal, zulüm, sömürge ve savaş getirmiştir (Aktay, 2020: 657).

Aslında küresel sistemi bizzat küresel güçler yozlaştırmış ve işlemez hale getirmiştir. Nitekim Güder'in belirttiği gibi küresel aktörler sık sık uluslararası hukuku görmezden gelerek ulus devletlere müdahale etmiştir (2020: 188). Ayrıca devletlerin egemenlik ve toprak bütünlüklerinin ihlal edilmesi de cezasız kalmıştır (Chaudhry, 2020: 27-28). Böylece küresel alanda daha önce başlayan belirsizlik, düzensizlik ve ilkesizlik yaygın bir hal almış ve salgın sürecinde de artarak devam etmiştir (Güder, 2020: 188). Bu süreçte büyük güçler küresel sorunlarda sorumluluk almayı daha az tercih eder hale gelmişlerdir (Kıran, 2020: 16).

Bu süreçte küresel güçler sorumluluk almak bir yana krizi daha da derinleştiren davranışlar sergilemişlerdir. Nitekim Yorğun'a göre, bu süreçte ekonomik açıdan güçlü devletler virüsle mücadele için gerekli olan en önemli koruyucu malzemeleri temin etmede sıkıntılar yaşamış, hastalarını seçerek tedaviye almış ve kalanları bir bakıma ölüme terk etmişlerdir. Bu durum da küresel sistemin ne kadar insani (!) olduğunu (2020a: v) gözler önüne sermiştir. Ayrıca salgının başlarında, Çekya'nın, İtalya'ya ait maske siparişlerine el koyması ve Almanya'ya ait koruyucu maske siparişlerini ABD'nin fazla para vererek satın alması gibi haberlere basın organlarda sıkça yer verilmiş olması (Tok, 2020: 2) küresel sistemin girdiği krizin boyutunu göstermesi açısından önemlidir. Öte yandan salgın sürecinde inisiyatif alması beklenen BM, AB, NATO ve diğer bölgesel ve küresel örgütler salgını

yönetmede etkisiz kalmışlar (Akgün ve Çelik, 2020: 369) ve kendilerinden beklenen küresel koordinasyon ve liderlik görevini yerine getirememişlerdir (Oğuzlu, 2020: 444).

İlk kez Çin'deki bir şehirde görülen virüsün hızlı bir şekilde pandemiye dönüşmesine yol açan etkenlerin başında dolaşım hızını ve imkanlarını artıran küreselleşme (Aktay, 2020: 651) geldiği söylenmektedir. Küreselleşme, emek, sermaye ve bilgi yanında turizmden eğitime, ticaretten diplomasiye tüm alanlara yayıldığı gibi virüsün de hareketliliğini kolaylaştırmıştır (Baç, 2020: 22). Nitekim ölüm vakalarının en fazla görüldüğü yerler küreselleşme açısından yoğunluk yaşanan şehirlerdir (Güder, 2020: 196). Salgınının küreselleşmeye etkisi ile ilgili birkaç öngörü bulunmaktadır. Bunlar; küresel sistemin ulus devletlerle işbirliğini artırması, küresel yapının güçlenerek yoluna devam etmesi ve küresel sistemin reforma tabi tutularak değişmesi şeklindedir.

3.1 Küresel Sistemle Ulus Devletlerin İşbirliğinin Artması

Salgın sürecinde büyük oranda kendine yeterli olmayan devletlerin birçoğu kısa vadede içe kapanmış ve dünyadan izole olma politikalarına yönelmiştir. Buna rağmen devletlerin bu tavrının küreselleşme sürecini durdurmayacağı veya tersine çevirmeyeceği (Kaya, 2020: 230; Torreblanca, 2020: 138) ifade edilmiştir. Çünkü birbirlerine bağımlı hale gelen devletlerin salgınla mücadele için ulusal düzeyde alacağı tedbirler hem yetersiz kalmış hem de çok yüksek maliyetlere yol açmıştır (Baç, 2020: 21).

Salgın sınırları aşan boyutu ve sermaye akışının bu kadar karmaşıklığı göz önüne alındığında bölgesel ittifaklar ve uluslararası örgütlerin yer almadığı bir çözümün gerçekçi olmadığı (Güder, 2020: 189) söylenmektedir. Nitekim salgın, dünya çapında durdurulmadığı müddetçe devletlerin kendilerini koruyamayacakları ve ulusal sağlık sistemleri üzerindeki baskısının içe kapanmacı yöntemlerle önlenemeyeceği anlaşılmıştır (Aydın, 2020: 42).

Salgınin sona ermesi için büyük önem taşıyan ilaç ve aşı ile ilgili çalışmalarda devlet kadar küresel aktörlerin de yer aldığı yoğun bir iş birliğine ve bilgi paylaşımına ihtiyaç duyulmaktadır (Erşen, 2020: 60). Bu anlamda küresel güçlerin ve ulus devletlerin küresel bir sorun haline gelen virüsle mücadelede başarılı olması için işbirliğini ve bilgi transferini artırmaları gerekmektedir.

3.2 Küresel Sistemin Güçlenmesi

Dünyada önemli değişimlere neden olan olayların salgınlardan ziyade büyük çaplı savaşlar olmasından dolayı yeni bir paradigmanın doğmayacağı belirtilmiştir (Fraihat, 2020: 64). Küresel düzeyde köklü değişimi öngörenler, kurulu düzeni, mevcut güç dengesini ve küresel sistemden kaynaklanan statükonun gücünü küçümsedikleri için böyle bir tahminde bulunmaktadırlar (Aydınlı, 2020: 36).

Kimine göre küreselleşme geriye dönüşü olmayan bir süreçtir. Küreselleşmenin günümüzde olduğu gibi gelecekte de bir tercihten çok bir zorunluluk olduğu kabul edilmektedir. Ulus devletlerin, kısa vadede belirli sektörlerde ürün ve hizmetlerini güvenli hale getirmek için bir çabası söz konusu olsa bile diğer tüm ekonomik ve toplumsal ilişkilerin aynen devam edeceği (Güder, 2020: 196) öngörülmektedir.

Salgından dolayı küreselleşmenin yoğun bakımda olduğu fakat salgından sonra daha güçlü ve sorunlarından arınmış olarak çıkacağı (Atlı, 2020: 55) söylenmektedir. İnsanların hayatlarını kolaylaştıran teknolojiler var olduğu sürece belirli alanlarda hızı kesilse bile küreselleşme devam edecektir (Acar, 2020: 296). Öte yandan salgın sürecinde küresel sistemin bu haliyle sürdürülmesinin çok zor olduğu ve mutlaka reform geçirmesi gerektiği de açıkça ifade edilmektedir.

3.3 Küresel Sistemin Revizyonu

Küresel örgütler uygulamada reformlara beklenenden daha fazla direnç gösterebilirler de (Ulutaş, 2020a: 21) salgından sonra kapasiteleri artan ve sorunların çözümü konusunda birbirleriyle olan işbirliğini geliştiren ulus devletlerden dolayı güçlü ve farklı bir küreselleşme anlayışı ortaya çıkacaktır (Atlı, 2020: 57). Aslında küresel sistemin daha adil bir yapıya kavuşması yönünde revize edilmesi tüm devletlerin yararına olacaktır (Kıran, 2020: 17). Salgın tam da liberal dünya düzeninin güç kaybetmekte olduğu bir zamanda ortaya çıkmıştır. Bu düzen yerini hala inşa aşamasındaki "Batı Dünyası Ötesi" paradigmasına bırakacaktır (Aybet, 2020: 313).

Covid-19 salgını ile birlikte çevre sorunları, göç, ekonomik dalgalanmalar ve hızlı toplumsal dönüşüm dikkate alındığında hem ulusal hem de küresel alan daha adil ve sürdürülebilir bir refah rejimine evrilecektir (Aysan, 2020: 685). Bugünkü küresel sistemin işleyişinde uluslararası politikanın vazgeçilmez bileşenlerini oluşturan BM, IMF, Dünya Bankası, AB, NATO gibi örgütleri eleştirenler bile mevcut yapıların tamamen tasfiye edilmesine karşıdır. Bu küresel yapıları tasfiye etmek yerine reforme ederek temsil güçleri artırılmalı ve küresel düzenin daha sağlıklı ve adil işleminin sağlanmasıdır (Akgün, 2020: 77). Merkezinde insanın olduğu ve tüm insanlara hizmet eden etkili ve kapsayıcı bir küresel düzen ihtiyacı haline gelmiştir (Wang, 2020: 152).

Özellikle Türkiye'nin küresel sistemin adaletsiz işleyişine dair son yıllarda dile getirdiği "Dünya beşten büyüktür" (Güder, 2020: 189) şeklindeki revizyon çağrıları daha fazla anlam kazanacaktır. Kriz sonrasındaki ortamda bu çağrı daha fazla destek bulacaktır. Bu durum beraberinde küresel düzende yaşanması muhtemel yapısal ve kurumsal revizyonları (Ulutaş, 2020b: 14) gündeme getirecektir. Güvenliği sağlamanın en maliyetsiz yolu daha eşitlikçi bir güç dağılımı mekanizmasıyla, barışın ve istikrarın mevcut küresel güç ve devletler yerine daha adil bir temsil sistemiyle oluşan etkin ve sürdürülebilir küresel örgütler aracılığıyla gerçekleşmesidir (Arıboğan, 2020: 363). Bu anlamda dünya büyük oranda birbirine bağlı ve bağımlı küresel bir köy olmaktan çıkıp daha çok siyasi ve ekonomik açıdan birbirine bağlı bir "kapalı küreselleşme"ye dönüşecektir (Saran, 2020: 132). Öte yandan aşırı uygulamaları da küresel sistemin mevcut haliyle sürdürülemez olduğunu göstermiştir.

Dünya Sağlık Örgütü Genel Direktörü Dr. Tedros Adhanom Ghebreyesus'a göre, genel anlamda Covid-19 aşısına erişim adil değildir. Dünya genelinde üretilen aşılardan yüzde 75'inin sadece küresel gayri safi milli hasılanın yüzde 60'ına sahip olan 10 devlette uygulandığını ve yaklaşık 2,5 milyar nüfusu barındıran 130 devlette ise halen Covid-19 aşısının yapılmadığını ifade etmiştir (Anadolu Ajansı, 2021a). Aşının adil olmayan bir şekilde uygulanması salgının devam edeceğini göstermektedir.

Ayrıca Uluslararası Af Örgütü, "Küresel Adalet Şimdi" ve Oxfam gibi küresel sivil toplum örgütlerinin kurduğu "Halkın Aşı İttifakı" adlı örgüt, yoksul ülkelerin aşılara erişimi konusuna dikkat çekmiştir. Bu örgüt, aşı üreten sekiz şirketin çeşitli devletlerle imzaladığı anlaşmaları incelemiş ve zengin devletlerin 2021 yılının sonu itibarıyla nüfuslarını üç kez aşılacak kadar aşı satın aldıklarını belirlemiştir. Fazladan aşı alan ülkelerin başında nüfusunu beş kez aşılacak miktarda aşı satın alan Kanada gelmektedir. 450 milyon nüfusa sahip Avrupa Birliği de iki milyar doz aşı almak için anlaşma yapmıştır. Bu nedenle önümüzdeki yıl 70 yoksul devlette her on kişiden birinin aşılanacağı öngörülmektedir. Zengin devletler, üretilen aşılardan çok büyük bir miktarını alarak insan haklarını ihlal etmektedirler (Anadolu Ajansı, 2021b).

4. Covid-19'un Avrupa Birliği'ne Etkisi

Avrupa, Wuhan'da ortaya çıkan salgının daha sonraki merkezi haline gelmiştir (Güder, 2020: 194). Salgınla mücadelede tamamen yetersiz kalan AB, üye ülkelere hem ekonomik hem de teknik olarak ihtiyaç duydukları desteği sağlayamamış, (Kahf, 2020: 85) iş birliği ve dayanışmayı geliştirememiştir (Alkan, 2020:270).

AB, özellikle salgın başladığında başta İtalya, İspanya ve Fransa olmak üzere üye ülkelere, temel sağlık malzemelerinin temini konusunda önemli sıkıntılar yaşamıştır. Bu durum Avrupa'nın birliği ve vizyonu açısından negatif etkilere yol açmıştır (Güder, 2020: 194). Ayrıca AB ülkelerinin virüsle mücadelede yaşadıkları dayanışma ve iş birliği krizinin en önemli nedeni, Güney Avrupa ülkelerinin sağlık sistemlerinin yeterli bir şekilde finanse edilmemesi ve bunun sonucunda salgınla mücadele kapasitesinden yoksun bırakılmış olmalarıdır (Valiyeva, 2020: 31). Salgın, milliyetçiliği artırmış ve böylelikle AB gibi küresel örgütlerin rolünü zayıflatmıştır. AB'den daha fazla özerklik isteyen bütünleşme karşıtı popülist hareketler de yükselmiştir. Salgın, Avrupa'ya kriz dönemlerinde ulus aşırı teknokratların çok da yarar sağlamadığını (Duhalde, 2020: 44) göstermiştir.

Küresel bir yapı olan AB, krize müdahalede geç kalmış ve uygun mekanizmalar geliştirememiştir. Dolayısıyla üye ülkeler kendi ulusal güvenliklerini öncelikledikleri ve sınırlarını kapattıkları için Avrupa'nın birliği ve bütünlüğü düşüncesi zayıflamıştır. Ancak bu noktada, AB'nin varlığının, salgından kaynaklanan ekonomik krizin çabuk atlatılıp atlatılamayacağına bağlı olduğunu söylemekte yarar vardır. AB bu konuda başarılı olursa dönüşerek yoluna devam edecek aksi takdirde gittikçe zayıflayacaktır (Aydın, 2020: 43). AB için asıl tehdit, Birliğin dağılması değil Avrupa kamuoyunun, Birliği ihmalkâr ve yetersiz görmesi ve güvenmemesidir (Kahf, 2020: 85). Bu imajın oluşmasında AB'nin küresel sistemi koruma konusunda ABD'ye bağımlı olmaktan kurtulamaması, uygun politikalar üretmemesi ve lider sorunu yaşaması (Duran, 2020: 30) etkili olmuştur. Tarihsel süreçte birikmiş olan sorunlarından dolayı AB, bu süreçte en fazla zarar görecektir küresel aktörlerden birisi olacaktır (Rapor, 2020: 9).

5. Covid-19'un Küresel Güç Olan ABD ve Çin'e Etkisi

ABD ile Çin arasında küresel sistemin öncülüğü konusunda büyük bir mücadele yürütüldüğü bilinen bir gerçek iken Covid-19 salgını ile birlikte bu mücadelenin daha da şiddetleneceği öngörülmektedir.

5.1 Covid-19'un ABD'ye Etkisi

II. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD öncülüğünde oluşan ve BM, IMF, DTÖ, DSÖ ve Dünya Bankası gibi çok taraflı yapılardan oluşan küresel sistem (Akçapar, 2020: 327) Covid-19 salgını sürecinde bizzat ABD tarafından işleyemez hale getirilmiştir. Salgın sürecinde ABD yönetimi, krizi önemsememesi, sağlık sisteminin kötü bir performans sergilemesi (Duran, 2020:31) ve küresel liderlik edememesi noktasında eleştirilmiştir (Saran, 2020: 130).

Gerçekte ABD, küresel anlamda süper güç olmanın avantajlarını sonuna kadar kullanmış fakat küresel sorunların çözümünde birçok kez geri durmuştur (Güder, 2020: 191). Trump'ın "Önce Amerika" sloganının salgın sürecinde ABD'ye çok zarar vereceği (Duran, 2020: 32) düşünülmektedir. ABD'nin Kyoto Protokolü'nü imzalamaması ve salgın sürecinde DSÖ'ye maddi desteğini dondurması ABD liderliğinde ciddi bir düşüşe yol açacaktır (Güder, 2020: 191).

Trump'ın "Önce Amerika" söylemi ile birlikte ABD, siyasi açıdan milliyetçi ve ekonomik açıdan korumacı bir yapıya dönüşmüştür. Bu süreçte ABD'nin, BM, NATO ve AB

gibi küresel örgütlere bakışı da çok şüpheli bir hale gelmiş ve kurumsal çok taraflılıktan hazzetmediği de ortaya çıkmıştır (Akgün, 2020: 79; Kahf, 2020: 85).

Aslında ABD liderliğinin zayıflaması, salgın sürecinde her devletin içe kapanması ve kendi kendine yeterli olmak için mücadele etmesi sonucunu doğurmuştur. Trump yönetiminin virüsle mücadelede liderlik etme eksikliği ve Çin'i suçlamak dışında dışı dokunur diplomatik bir hamle yapmaması son dönemde sıkça söz edilen "liberal dünya düzeninin çöküşü" düşüncesini güçlendirmiştir (Duran, 2020: 30).

Fakat salgın, küresel sistemde ABD'nin rolünü zayıflatmış olsa da süper güçlerin küresel sistemdeki yerlerinin bugünden yarına değişmesi beklenmediği için ABD'nin önemli bir küresel aktör olmaya devam edeceği de (Frahhat, 2020: 65) dile getirilmektedir. Öte yandan ABD, salgını ciddiye almaması, bu süreçte vaktinde strateji belirleyememesi, sağlık sisteminin pahalı ve sorunlu olması ve bu nedenle vaka ve kayıpların önüne geçememesi nedeniyle ulusal çapta da başarısız olmuştur (Tok, 2020: 5).

5.2 Covid-19'un Çin'e Etkisi

Salgından önce, ABD ve Çin arasında farklı alanlarda bir mücadele ve rekabet söz konusuydu. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür; bu iki güç arasındaki ticaret savaşları, ABD'nin Doğu ve Güneydoğu Asya'daki askeri konuşlanması, ABD'nin AB ve NATO'yu Çin'i tehdit olarak tanımaya zorlaması, Çin'in Kuşak ve Yol Projesi çerçevesinde çoğu devleti bağımlı kılma çabalarıdır (Oğuzlu, 2020: 447).

Esasında dünya siyasetinde, küresel güç paradigmasının Çin'e yöneleceği ile ilgili son on yıldır daha belirginleşen bir değişim öngörüsü bulunmaktadır. Bu güç kayması, Asya merkezli yeni bir küreselleşme dalgasına yol açacak ve dünyadaki küresel krizlerin yönetilmesi ile ilgili yaklaşım kapsamlı bir şekilde dönüşecektir. Böylece özgürlük ve açıklık eksenli bir küreselleşme modeli olan liberal küreselleşme yerini, güvenlik ve istikrar eksenli bir küreselleşme modeli olan Asya merkezli küreselleşmeye bırakacaktır (Köse, 2020a: 401). Salgınla birlikte ABD ile Çin arasındaki mücadele ve rekabet derinleşmiştir. İki devlet, salgın sürecinde hiçbir şekilde iş birliği geliştirmedikleri gibi yeni tartışmalar da gündeme gelmiştir (Tok, 2020: 6).

Covid-19 salgınının başlarında salgınla mücadelede performansı kötü olan Çin, bu konuda hem kendi vatandaşlarından hem de diğer devletlerden bilgi gizlediği için ciddi eleştirilere uğramıştır (Oğuzlu, 2020: 446). Buna rağmen Çin, hızlı bir şekilde büyük hastaneler kurarak ve virüsün çıkış noktası olan Wuhan'da karantina uygulayarak virüsün yayılmasını engellemeyi başarmıştır. Bu süreçte Çin birçok ülkeye yardımda bulunarak imajını da hızlı bir şekilde düzeltmeyi (Duran, 2020: 32) başarmış ve "Virüsle mücadelede dayanışma" kavramını öne çıkararak "başarısını" da otoriter "siyasi rejiminin üstünlüğü" olarak pazarlamıştır (Duran, 2020: 32). Bu performansı ile Çin'in ABD'ye göre krizi daha iyi yönettiği de ortaya çıkmıştır (Oğuzlu, 2020: 446).

Salgını kendi lehine döndürme konusunda büyük bir çaba sarf eden ve etkili teşebbüslerde bulunan Çin, virüsle mücadeledeki başarısı ile tüm dünyaya örnek olmuştur. Çin, gelişmiş sağlık sistemi, uygun stratejisi, alınan sert önlemler ve hızlı uygulamalardan dolayı virüsle mücadelede oldukça başarılı olmuştur (Tok, 2020: 5-7). Nitekim salgının küreselleşmeyi değiştireceği, devletlerin sermaye yerine insanın merkezde olduğu kapsayıcı ve etkili küresel yönetim sistemine geçeceği ve kapitalizm ve ABD hegemonyasının düşüşe geçerken Çin'in teknolojik kapasitesinin ivme kazanacağı (Akçapar, 2020: 323) öngörülmektedir.

Salgından sonra küresel sistemin liderliği ile ilgili ABD ile Çin arasında yaşanacak mücadelede tarafların sundukları, ekonomik ve sürdürülebilir kalkınma, sağlık, çevre, açlık ve

güvenlikle ilgili modeller etkili olacaktır (Oğuzlu, 2020: 447). Çin'in, ekonomik açıdan ABD veya Avrupa'dan daha hızlı toparlanabileceği düşünülmekte ise de küresel liderlik yapabilecek bir davranış sergilemediği hem askeri hem de diplomasi açısından ABD'nin hala Çin'den daha üstün konumda olduğu ve salgından sonra da durumun böyle devam edeceği (Ischinger, 2020: 82) öngörülmektedir. Bu iki ülke arasındaki rekabetin esasında demokratik ve otoriter kapitalizm ayırımına dayandığı (Duhalde, 2020: 44) söylenmektedir.

Covid-19'un jeopolitik etkisinin "tarihi yeniden şekillendirme" değil, "hızlandırma" şeklinde olacağı düşünülmektedir. Bu anlamda ABD, küresel liderlik ve iş birliği açısından daha da güç kaybedecek, birçok devlet başarısız devletlere dönüşecek ve küresel güç rekabeti derinleşecektir. Bu iki küresel güç arasındaki rekabet ve mücadele yeni bir küresel düzenin inşasından çok küresel sistemde düzensizliği yoğunlaştıracaktır (Duran, 2020: 29).

Salgından önce başlayan ABD ile Çin arasındaki küresel rekabet ve mücadelenin salgın sürecinde ve sonrasında daha da şiddetlenerek devam edeceği varsayılmaktadır. ABD'nin salgın sürecinde küresel anlamda sergilediği kötü performansa, imaj sorunlarına ve yetersizliğine rağmen Çin, ABD'nin II. Dünya Savaşı ile eline geçirdiği küresel liderliğini kısa ve orta vadede ele geçiremeyecektir. Fakat salgınla birlikte ABD liderliğindeki mevcut küresel sistemin mutlaka adil bir küresel sistem lehine revizyon geçirmesi gerekmektedir.

6. Covid-19'un Ulus Devletlere Etkisi

Ortaya çıkışı beş bin yıl öncesine kadar geri götürülebilen, farklı biçimler alabilen dayanıklı olduğu kadar esnek bir yapıya da sahip olan devlet, sınırları belli bir toprakta yaşam süren insan toplulukları üzerindeki egemenlik olarak tanımlanmıştır. Devlet, coğrafi, siyasi, askeri, idari ve ekonomik alanlarda işlev gören çeşitli kurumlardan oluşan bütüncül bir idari yapıdır (Alkan, 2020: 259-260).

Ulus devletlerin, Avrupa'yı kasıp kavuran ve Otuz yıl savaşları olarak nitelendirilen savaşların sonucunda imzalanan Westphalia (1648) Barışı ile ortaya çıktığı bilinmektedir. Westphalia modeli, uluslararası ilişkiler sisteminin merkezidir ve uluslararası alanın egemen devletlerden ibaret olduğu inancına dayanmaktadır (Aslan, 2009: 291).

Ulus devlet, belli bir ideoloji çerçevesinde mekânsal örgütlenme, zamansal düzenleme, denetim ve karar alma mekanizmalarını içerir. Ulus devlet, ulusal bütünlüğü sağlar, piyasa şartlarını düzenler, gerektiğinde işgücü piyasasına müdahale eder, refah sağlar ve çatışmaları giderir (Alkan, 2020: 260-263). Covid-19 salgını, modernitenin ürünü olan ve küreselleşmeyle birlikte yetkileri oldukça aşındırılmış olan ulus devletlerin tekrar eski gücüne kavuşmasına yol açacak bir süreci başlatmıştır.

Günümüzde sağlıkla ilgili küresel kuralların ve koordinasyonun yetersiz olduğu ortaya çıktığından salgınla etkin bir şekilde mücadele edecek mekanizmalar küresel politikalar yerine devletler tarafından oluşturulmaktadır. Böylece ulus devlet bir kez daha toplumsal yaşamın merkezi haline gelmiştir (Sakwa, 2020: 123).

Küresel politikaların yetersizliğinin temelinde, neo-liberal düzenin, sağlıkla, çalışanlarla, çevreyle ilgili hak ve politikalarının geliştirilmesini ve kaynak aktarılmasını "maliyet" olarak görmesi ve özellikle sağlık sektöründe bireyle devlet arasındaki ilişkiyi "müşteri" şeklinde değerlendirmesi yatmaktadır (Valiyeva, 2020: 27-28). Bundan dolayı salgının başında özellikle küresel sisteme entegre olmuş birçok devlet doğru ve zamanında tepkiler verememiştir (Aysan, 2020: 679). Nitekim neo-liberal ekonomik anlayışa sahip İtalya, Fransa ve ABD gibi ülkelerin, sağlık sektörünü özelleştirmiş olmaları ve kamu harcamalarını asgari düzeyde tutmaları salgına hazırlıksız yakalanmalarına yol açmıştır.

Ayrıca bu ülkelerdeki ölüm sayılarının çok yüksek seyretmesi de devletlerin meşruiyetlerini tartışmaya açmıştır.

Salgın sürecinde bireyler yüzlerini küresel süreç ve kurumlar yerine tüm imkânlarını seferber eden ulus devletlere çevirmiştir (Rapor, 2020: 26). Salgın süresince devletlerin sınırlarını kapatmaları veya geçişleri sınırlamaları, tıbbi malzeme ihracatını yasaklamaları ve kamu sağlığı ve güvenliğini sağlamak için sert tedbirlere başvurmaları, ulus devletin geri döndüğü şeklinde yorumlanmıştır (Macar, 2020: 2). Salgın sürecinde devlet, hastaneleri devletleştirme yoluna gitmiş ve özel sektörün üretimlerini ve satışını yönlendirecek zorlayıcı kararlar almıştır (Yorğun, 2020b: 100). İlginç olan şey, küresel salgınla mücadelenin ulusal düzeyde yürütülmüş olmasıdır (Tok, 2020:6; Miş, 2020: 43).

Salgın sürecinde ortaya çıkan sorunlar, devletin, sosyal refahın dağıtımında ve sosyal politikaları genişletmede ne kadar önemli bir kurum olduğunu göstermiş (Aysan, 2020: 683) ve devletin ekonomideki ağırlığı da artmıştır (Bayhan, 2020: 822). Zaten bireyler de salgın sürecinde ekonomik refah ve fiziksel güvenlikle ilgili tedbirleri devletlerinden beklemişlerdir (Oğuzlu, 2020: 444). Salgın sürecinde devletler, başta solunum cihazı ve maske olmak üzere neredeyse tüm alanlarda daha korumacı bir politika izlemişlerdir (Güder, 2020: 196).

Salgın sürecinde bireyler için özgürlük-güvenlik seçeneklerinden güvenlik (gıda, sağlık ve siber güvenlik de dâhil) ağırlık kazanmıştır (Güder, 2020: 195). Devletlerin bu süreçte sınırlarını kapatmaları, küresel ilişkileri ve ulaşımı iptal etmesi, diğer devletlere kuşkuyla bakmalarına yol açmış ve beraberinde içe kapanmayı getirmiştir (Bayhan, 2020: 834). Bu durum beraberinde milliyetçilik hatta yabancı düşmanlığının artması (Kahf, 2020: 85) ve milliyetçi liderliğin normalleşmesini getirmiştir (Saran, 2020: 131). Ayrıca devletler bu süreçte, yüksek teknolojiden iletişime ulusal kapasitelerini geliştirmeye başlamışlardır (Duran, 2020: 29).

Öte yandan Covid-19 salgını ile birlikte devletler bir taraftan içe kapanırken, öbür taraftan birçok konuda uluslararası platformlarda iş birliğine gitmek durumunda kalmışlardır (Alkan, 2020: 259). Nitekim salgın ulusal düzeyde yönetilse de aşı ile ilgili çalışmalarda olduğu gibi küresel örgütlerin ve grupların belirlediği yönerge ve yol haritası (Valiyeva, 2020: 27) gereklidir.

Salgına karşı başlatılan mücadele devletlerin yeterliliklerinin ölçülmesi için bir test niteliği kazanmıştır. Salgın sürecinde sergilenen performans ile siyasal rejim arasında bir paralellik bulunmamaktadır (Sakwa, 2020: 123), Nitekim bu süreçte hem demokratik hem de otoriter rejimlerde başarılı ve başarısız örneklerin görülmüş olması virüsle mücadelede önemli olanın rejim değil, “devlet kapasitesi”, “iyi yönetim” ve “hükümete duyulan güven” olduğunu (Miş, 2020: 42) göstermiştir.

Salgın ile neo-liberal ekonomik-politik yapının krize girmesi yeni ekonomi-politik sistem tartışmalarını gündeme getirmiştir. Bu anlamda salgın sonrası ulus devletlerin yollarına otoriter, sosyal devlet ya da revize edilmiş liberal politikalarından hangisiyle devam edeceği (Bayhan, 2020: 830) sorusu gündeme gelmiştir. Önümüzdeki süreçte salgının etkisiyle sosyal devlet anlayışı ilkesine uygun hareket eden, dünya siyasetindeki konumu ve etkinliği gittikçe artan ve pekişen yeni bir ulus devlet yapısının ortaya çıkacağı öngörülmektedir.

Salgın, devlete olan ihtiyacı ve güçlü devlet algısını pekiştirecektir (Ulutaş, 2020a: 20). Salgın, başta sağlık sektörü olmak üzere her alanda kendine yetebilen ve küresel sisteme bağımlılığı azalmış yeni bir tür ulus devlet görülecektir (Aybet, 2020: 314). Bu süreci iyi yöneten ülkelerin, bölgesel ve küresel sistemin yeniden yapılandırılmasında avantajlı olacakları düşünülmektedir (Özay, 2020: 63). Salgının etkisiyle devlet, sadece terörizm ve göç gibi küresel tehditlerle ilgili “dış koruyucu” kimliğinin yanında vatandaşını savunan,

güçlü bir yönetimi, kapasitesi ve kurumsal hazırlığı olan “iç koruyucu” kimliğiyle de geri dönecektir (Aydın, 2020: 38).

Salgınla birlikte küreselleşmenin ivme kaybedeceği ve uluslararası arenanın realist bir bakış açısıyla yeniden şekilleneceği öngörülmektedir. Sonuçta Covid-19 salgını sürecinde küresel güçlerin çözüm üretememeleri, insanların ve toplumların reel politik bakış açısıyla ulus devletlere yönelmelerine yol açmıştır.

7. Covid-19 ve Türkiye

Türkiye, şimdiye kadar hem salgın performansı hem de devlet kapasitesi açısından birçok ülkeden pozitif yönde ayrılmıştır. Bunu sağlayan şey, sağlık sektörü yatırımlarının yüksek oranı, sağlık sektörünün özel sektörden çok devlet eliyle sürdürülmesi, sağlık hizmetlerinin ücretsiz olması, karantina konusundaki hassasiyet, hükümetin kararlılığı ve kriz yönetme becerisi, tedarik sisteminin sağlamlığı, çeşitli ülkelerden Türkiye’ye gerçekleşen vatandaş tahliyeleri, topluma yönelik ekonomi destek paketleri ve virüsle mücadele için birçok devlete yaptığı somut desteklerdir (Ulutaş, 2020b: 15). Türkiye salgının başından itibaren maske ve diğer tıbbi cihaz ihtiyaçlarını karşılayacak kapasitede olduğunu göstermiş ve sağlık alanında daha önce yapılan yatırımlardan dolayı yatak kapasitesi açısından da bir sıkıntı yaşamamıştır.

Türkiye’de, Covid-19 ile mücadele kapsamında aşı geliştirme yöntemlerinin neredeyse tamamının uygulandığı, Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı (TÜSEB) ve Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumunun (TÜBİTAK) desteğiyle sürdürülen dördü insan deneyleri aşamasında olan 17 yerli aşı çalışması bulunmaktadır (Dünya Gazetesi, 2021). Ayrıca Türkiye, Covid-19 aşısının geliştirilmesi için önde gelen ilaç firmaları ile önemli çalışmalar yapmaktadır. Çin’de geliştirilen Sinovac, Rus aşısı Sputnik ve ABD, Çin, Almanya ortaklığı ile BioNtech/Fosun Pharma/Pfizer Konsorsiyumu üretimi olan üç aşının Faz 3 çalışmalarının ülkemizde de yapılması söz konusudur (TÜSEB, 2021).

Bu süreçte TÜBİTAK tarafından organize edilen yeni tip koronavirüse karşı yürütülen inaktif Covid-19 aşı geliştirilmesi projesine çok merkezli Selçuk Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Uludağ Üniversitesi, Sakarya Üniversitesi, Pendik Veteriner Kontrol Enstitüsü, TÜBİTAK Marmara Araştırma Merkezi (MAM) ve Vetal A.Ş. olarak devam edilmektedir (Kazak-Hintistan-Önal, 2020: 574).

Türkiye, salgın sürecinde aldığı etkili tedbirler, uyguladığı mücadele yöntemleri ve uluslararası dayanışma ve iş birliğini ısrarla vurgulamasından dolayı bu süreçte önemli bir aktör haline gelmiş ve uluslararası kamuoyunun takdirini kazanmıştır (Akgün ve Çelik, 2020: 381). Bu anlamda Dünya Sağlık Örgütü yetkilileri salgın sürecinde yaptıkları açıklamalarla Türkiye’nin performansını takdir etmişlerdir.

Türkiye, salgın sürecinde hiçbir ülkenin yapamadığını yapmış, yaklaşık 130 ülkede hastalığa yakalanmış olan çok sayıda vatandaşını ülkeye getirmeyi başarmış ve bu süreçte insani dış politika anlayışı, iş birliği ve dayanışma bilinciyle çok sayıda ülkeye ve uluslararası kuruluşa tıbbi yardımda bulunmuştur (Kıran, 2020: 14-15). Bu tıbbi yardımlar, temel koruyucu ekipmanlar, test kitleri ve solunum cihazlarından oluşmaktadır (Akgün ve Çelik, 2020: 381). Salgın sürecinde Türkiye’nin, çok sayıda ülkeye tıbbi malzeme yardımında bulunmuş olması kamu diplomasisi açısından da yararlı olmuştur (Rapor, 2020: 61; Pirinççi, 2020: 68).

Türkiye’nin kapasite ve uygulamaları, salgından sonra gündeme gelecek olan ulus devlet niteliği ile ilgili müzakerelere örnek olacak ve bir süredir sürdürdüğü küresel örgütlerle ilgili reform çağrılarına da olumlu yansıtacaktır (Ulutaş, 2020b: 15). Zaten Türkiye

uzun bir süredir Dünyanın beşten büyük olduğu argümanı ile küresel düzenin mevcut haliyle adil olmadığını dile getirmektedir.

Nitekim bölgesel güç olan Türkiye'nin güçlü sağlık alt yapısıyla başta DSÖ olmak üzere (Güder, 2020: 192) küresel sisteminin yeniden yapılandırılması sürecinde iyi bir hazırlıkla, aktif ve koordineli bir diplomasi ile önemli fırsatlar yakalayacağı (Akgün ve Çelik, 2020: 383) umulmaktadır.

8. Sonuç ve Değerlendirme

Salgın hastalıkların insan hayatını, ekonomik, sosyal, psikolojik, kültürel, siyasi, coğrafik ve dinî açıdan çok derinden etkilediği bilinmektedir. Tarihsel süreçte sağlık, bilgi, teknoloji, ulaşım ve iletişimin küreselleşmesiyle birlikte, çeşitli alanlarda yaşanan hızlı değişimlere paralel olarak yeni salgınlar da yayılmış ve küresel bir boyut kazanmıştır. Nitekim potansiyel olarak insanların hayat tarzları, ekonomik ilişkileri, düşünce ve yönetim yapılarında değişikliğe yol açması beklenen Covid-19 salgını da bu küresel ortamda ortaya çıkmıştır.

Küresel sistem, emek, ürün ve sermayenin dünya çapında hızlı bir şekilde yayılmasını sağlayarak dünya refahına olumlu katkı yaparken Covid-19 salgınında olduğu gibi virüsleri hızlı bir şekilde pandemik hale getirerek çeşitli olumsuzluklara da yol açmaktadır. Virüsün bulaşma hızının yüksek olması, devletlerin tedbir almasını ve hazırlık yapmasını geciktirmiş ve uluslar arası bir karmaşanın yaşanmasına yol açmıştır. Bu durum dünyada genel anlamda jeo-politik tedirginliği de artırmıştır.

Covid-19 salgını, tüm küresel örgütlerin başta sağlık hizmetleri olmak üzere birçok açıdan krizleri önleyemediği, müdahalede geç kaldığı ve iyi yönetemediğini gözler önüne sermiştir. Buna yol açan şey, küresel örgütlerin, küresel sistemi kuranların kontrolünde olmalarıdır. Bu durum, bu örgütlerin küresel sistemin öncüsü olan devletlerin aleyhine karar almalarını ve davranış sergilemelerini engellemektedir. Refah ve zenginlik daha çok liberal küresel düzeni kuran kesimlere yönelirken dünya nüfusunun büyük çoğunluğu için işgal, zulüm, sömürge ve savaşlar getirmiştir. Birçok defa Birleşmiş Milletlerin kararlarına aykırı olsa da özellikle küresel güçler ve onlardan destek gören devletlerin, kendi siyasi ya da ekonomik menfaatleri için diğer devletlerin egemenlik haklarına ve toprak bütünlüğüne müdahale etmesi görmezden gelinmiş ve cezazsız kalmıştır. Böylece küresel sistemde daha önce başlayan belirsizlik, düzensizlik ve ilkesizlik yaygın bir hal almış ve salgın sürecinde artarak devam etmiştir.

İş birliğinden yoksun ve adil olmayan küresel sistemde yaşanan olumsuzluklar Covid-19'a karşı başlatılan aşı uygulamalarında da bir kez daha ortaya çıkmıştır. Nitekim BM Genel sekreteri, zengin ülkelerin gereğinden fazla aşı aldığını ve bu yüzden yoksul ülke vatandaşlarının bundan zarar gördüğünü açıklamış ve bilimin mücadelede başarılı olduğunu ama dayanışma ruhunun çöktüğünü ifade etmiştir. Halkın Aşı İttifakı adlı kuruluş, zengin devletlerin, 2021 yılı sonu itibarıyla almaları gereken aşının üç katını satın almış olacağını belirtmiştir. Kanada nüfusunu beş kez aşılacak kadar aşı satın almış, nüfusu yaklaşık 450 milyon olan AB de iki milyar dozluk aşı anlaşması yapmıştır.

DSÖ, zengin ülkelerin aşı arzının büyük çoğunluğunu almalarından dolayı Şubat 2021 itibarıyla 130 ülkede henüz tek bir doz aşı yapılmadığını açıklamıştır. Böylelikle ABD öncülüğünde büyük güçler tarafından oluşturulan küresel sistem, yine aynı güçler tarafından işlemeze hale getirilmiştir. Bu noktada küresel sistemi oluşturan büyük güçlerin ve örgütlerin salgınla mücadeledeki verimsizliği, başarısızlığı ve bencil tutumları daha önce başlayan "Dünya 5'ten Büyüktür" gibi revizyon çağrılarını daha da anlamlı hale getirmiştir. Covid-19 salgını sonunda küresel sistemin daha eşitlikçi bir güç dağılımı, barış ve istikrarın büyük

güçler tarafından değil adaletli temsile dayalı ve sürdürülebilir küresel kurumların etkinliğini sağlayacak şekilde dönüşmesi gerekmektedir.

Öte yandan Covid-19 salgını önemli küresel aktörler olan AB'nin varlığını test etmiş, ABD'nin liderliğini ve ABD ile Çin arasında yaşanan gerilimi artırmış ve bu haliyle küresel sistemin devam edemeyeceğini göstermiştir.

Küresel sistemin revizyonu ile birlikte salgının etkisiyle sosyal devlet anlayışı ilkesine uygun hareket eden, dünya siyasetindeki konumu ve etkinliği gittikçe artan ve pekişen yeni bir ulus devlet yapısının ortaya çıkacağı öngörülmektedir. Bu anlamda reel politığın küreselleşmeden ziyade ulus devletlere yönelimi artıracığı tahmin edilmektedir.

Covid-19 salgını ile mücadelede Türkiye iyi bir performans göstermiş hem sağlık sistemi kapasitesi hem de ulusal ve uluslar arası etkinliği açısından birçok ülkeden pozitif yönde ayrılmıştır. Türkiye'de salgının başlamasıyla birlikte bir bölümü son aşamasına gelmiş olan on yedi aşı çalışması yürütülmektedir. Sonuçta Türkiye'nin salgın sürecindeki performansı da göz önünde bulundurulduğunda küresel sistemin revizyonunda aktif bir rol alması uzak bir ihtimal değildir.

KAYNAKÇA

ANADOLU AJANSI (2021a), <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/dso-2-5-milyar-nufuslu-130-ulkede-hic-kovid-19-asisi-uygulanmadigini-bildirdi/2135521> (Erişim Tarihi: 25 Şubat 2021).

ANADOLU AJANSI (2021b), <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/zengin-ulkeler-ihiyaclarindan-fazla-kovid-19-asisi-aliyor/2071654> (Erişim Tarihi: 25 Şubat 2021).

Acar, M. (2020), "Korona Sonrası Dünya: Ekonomik, Sosyal ve Akademik Hayatta Ne Değişecek, Ne Değişmeyecek?", Küresel Salgının Anatomisi: İnsan ve Toplumun Geleceği, (Editörler: Muzaffer Şeker, Ali Özer, Cem Korkut), Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları (TÜBA), Haziran 2020, Ankara, ss. 281-297.

Akçapar, B. (2020), "Uluslararası Politikanın Pandemi Dönemeci", Küresel Salgının Anatomisi: İnsan ve Toplumun Geleceği, (Editörler: Muzaffer Şeker, Ali Özer, Cem Korkut), Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları (TÜBA), Haziran 2020, Ankara, ss. 320-342.

Akgün, B. (2020), "Covid-19 ve Uluslar arası Kurumların Rolü", Covid-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar, Yeni Trendler, (Der: T.C. Dışişleri Bakanlığı, Stratejik Araştırmalar Merkezi), SAM Yayınları, 2020, Ankara.

Akgün, B. ve Çelik, M. (2020), "Yeni Normal Dönemde Küresel Yönetişim: Uluslararası Kurumların Geleceği", Küresel Salgının Anatomisi: İnsan ve Toplumun Geleceği, (Editörler: Muzaffer Şeker, Ali Özer, Cem Korkut), Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları (TÜBA), Haziran 2020, Ankara, ss. 368-384.

Aktay, Y. (2020), "Hatırlama ve Nisyan Arasında Salgının Sosyolojik Bakiyesi ve Küreselleşme", Küresel Salgının Anatomisi: İnsan ve Toplumun Geleceği, (Editörler: Muzaffer Şeker, Ali Özer, Cem Korkut), Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları (TÜBA), Haziran 2020, Ankara, ss. 647-667.

Alkan, H. (2020), "COVID-19 Sonrasında Yönetişel Kapasite: Demokrasi Bağlamında Devletlerin Geleceği", Küresel Salgının Anatomisi: İnsan ve Toplumun Geleceği, (Editörler: Muzaffer Şeker, Ali Özer, Cem Korkut), Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları (TÜBA), Haziran 2020, Ankara, ss. 257-278.

- Arıboğan, D.Ü. (2020), “Pandemi Sonrası Dönemde Küresel Güvenlik ve İşbirliği: 19. Yüzyıl Avrupa Ahenginden 21. Yüzyılın Küresel Ahengine”, Küresel Salgının Anatomisi: İnsan ve Toplumun Geleceği, (Editörler: Muzaffer Şeker, Ali Özer, Cem Korkut), Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları (TÜBA), Haziran 2020, Ankara, ss. 345-366.
- Aslan, S. (2009), “Küreselleşmenin Ulus Devletlere Etkisi”, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sayı 25, ss.289-296.
- Atlı, A. (2020), “Covid-19 Küreselleşmenin Sonunu Mu Getirecek?”, Covid-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar, Yeni Trendler, (Der: T.C. Dışişleri Bakanlığı, Stratejik Araştırmalar Merkezi), SAM Yayınları, 2020, Ankara.
- Aybet, G. (2020), “COVID-19 Sonrası Uluslararası İlişkiler Teorisi ve Dünya Düzeni”, Küresel Salgının Anatomisi: İnsan ve Toplumun Geleceği, (Editörler: Muzaffer Şeker, Ali Özer, Cem Korkut), Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları (TÜBA), Haziran 2020, Ankara, ss. 300-318.
- Aydın, M. (2020), “Covid-19 ve Uluslar arası Düzen”, Covid-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar, Yeni Trendler, (Der: T.C. Dışişleri Bakanlığı, Stratejik Araştırmalar Merkezi), SAM Yayınları, 2020, Ankara.
- Aydınlı, E. (2020), “Salgınlar ve Uluslar arası Sistemin Dayanıklılığı”, Covid-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar, Yeni Trendler, (Der: T.C. Dışişleri Bakanlığı, Stratejik Araştırmalar Merkezi), SAM Yayınları, 2020, Ankara.
- Aysan, M.F. (2020), “Bildiğimiz Refah Devletini Yeniden Düşünmek: COVID-19 Pandemisi ve Sonrasında Sosyal Politikalar”, Küresel Salgının Anatomisi: İnsan ve Toplumun Geleceği, (Editörler: Muzaffer Şeker, Ali Özer, Cem Korkut), Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları (TÜBA), Haziran 2020, Ankara, ss. 671-687.
- Baç, M.M. (2020), “Küresel Salgın Tehdidi Altında Küresel Sistem”, Covid-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar, Yeni Trendler, (Der: T.C. Dışişleri Bakanlığı, Stratejik Araştırmalar Merkezi), SAM Yayınları, 2020, Ankara.
- Bayhan, V. (2020), “Küresel Salgının Sosyolojisi ve Yeni Normal Dönemde Paradigma Dönüşümü”, Küresel Salgının Anatomisi: İnsan ve Toplumun Geleceği, (Editörler: Muzaffer Şeker, Ali Özer, Cem Korkut), Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları (TÜBA), Haziran 2020, Ankara, ss. 817-836.
- Chaudhry, A.A. (2020), “Covid-19: Sonrası Dönemde Küresel İletişim”, Covid-19 Sonrası Dünya İşbirliği mi Rekabet mi?, (Der: Sam&Antalya Diploması Forumu), Stratejik Araştırmalar Merkezi, Sam Yayınları, Haziran 2020, Ankara s. 32.
- Duhalde, E. (2020), “Yaklaşan Başkalaşım”, Covid-19 Sonrası Dünya İşbirliği mi Rekabet mi?, (Der: Sam&Antalya Diploması Forumu), Stratejik Araştırmalar Merkezi, Sam Yayınları, Haziran 2020, Ankara s. 40.
- Duran, B. (2020), “Koronavirüs Sonrası Yeni Bir Dünya Düzeni Mi, Düzensizliği Mi?”, Covid-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar, Yeni Trendler, (Der: T.C. Dışişleri Bakanlığı, Stratejik Araştırmalar Merkezi), SAM Yayınları, 2020, Ankara.
- Duran, M.S. ve ACAR, M. (2020), “Bir Virüsün Dünyaya Etkileri: Covid-19 Pandemisinin Makroekonomik Etkileri”, International Journal of Social and Economic Sciences, 10(1), ss. 54-67.
- DÜNYA GAZETESİ. (2021), <https://www.dunya.com/gundem/turkiyede-covid-19a-karsi-17-asi-calismasi-yurutuluyor-haberi-608468> (Erişim Tarihi: 19 Nisan 2021).

- Erşen, E. (2020), “Koronavirüs, Küreselleşme Uluslar arası Sistem?”, Covid-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar, Yeni Trendler, (Der: T.C. Dışişleri Bakanlığı, Stratejik Araştırmalar Merkezi), SAM Yayınları, 2020, Ankara.
- Eshid, (2020), COVID-19 “Pandemisi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara Dair Açıklama”, Eşit Haklar İçin İzleme Derneği, Nisan 2020, İstanbul, ss. 1-7.
- Fraihat, I. (2020), “Covid-19 Sonrası Dünya Düzeninde Paradigma Kayması Olmayacaktır”, Covid-19 Sonrası Dünya İşbirliği mi Rekabet mi?, (Der: Sam&Antalya Diplomasi Forumu), Stratejik Araştırmalar Merkezi, Sam Yayınları, Haziran 2020, Ankara s. 40.
- Güder, S. (2020), “Covid-19’un Uluslararası Sistem ve Türkiye Siyasetine Yansımaları”, Covid-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri, (Ed. Dilek Demirbaş, Veysel Bozkurt ve Sayım Yorğun), İstanbul Üniversitesi Yayınevi, s. 185-201.
- Ischinger, W. (2020), “Covid-19: Jeopolitiğin Derinleşen Fay Hatları”, Covid-19 Sonrası Dünya İşbirliği mi Rekabet mi?, (Der: Sam&Antalya Diplomasi Forumu), Stratejik Araştırmalar Merkezi, Sam Yayınları, Haziran 2020, Ankara s. 72.
- Kahf, A. (2020), “Covid-19 Sonrası “Yeni Normal” Küresel Yönetişim”, Covid-19 Sonrası Dünya İşbirliği mi Rekabet mi?, (Der: Sam&Antalya Diplomasi Forumu), Stratejik Araştırmalar Merkezi, Sam Yayınları, Haziran 2020, Ankara s. 83.
- Karaoğlu, Ö. (2020), “Salgınların İktisat Tarihi”, Covid-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri, (Ed. Dilek Demirbaş, Veysel Bozkurt ve Sayım Yorğun), İstanbul Üniversitesi Yayınevi, s. 1-24.
- Kardaş, T. (2020), “Covid-19 Pandemisini Yeniden Düşünmek”, Covid-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar, Yeni Trendler, (Der: T.C. Dışişleri Bakanlığı, Stratejik Araştırmalar Merkezi), SAM Yayınları, 2020, Ankara.
- Kaya, Y. (2020), “Küreselleşen Dünyada Salgın ve Salgın Sonrası Dünyada Küreselleşme”, Covid-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri, (Ed. Dilek Demirbaş, Veysel Bozkurt ve Sayım Yorğun), İstanbul Üniversitesi Yayınevi, s. 217-232).
- Kazak, A-Hintistan, S-Önal, B. (2020), “Dünyada ve Türkiye’de COVID-19 Aşı Geliştirme Çalışmaları”, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 7(4), 571-575, 2020.
- Kılıç, O. (2020), “Tarihte Küresel Salgın Hastalıklar ve Toplum Hayatına Etkileri”, Küresel Salgının Anatomisi: İnsan ve Toplumun Geleceği, (Editörler: Muzaffer Şeker, Ali Özer, Cem Korkut), Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları (TÜBA), Haziran 2020, Ankara, ss. 15-53.
- Kıran, Y.S. (2020), “Covid-19 Sonrası Dönem: Daha Fazla Rekabet mi Yoksa Daha Fazla İşbirliği mi Yaşanacak?”, Covid-19 Sonrası Dünya İşbirliği mi Rekabet mi?, (Der: Sam&Antalya Diplomasi Forumu), Stratejik Araştırmalar Merkezi, Sam Yayınları, Haziran 2020, Ankara.
- Köse, T. (2020a), “COVID-19 Sonrası Dünya’da Küresel Yönetişim ve Kriz Yönetimi”, Küresel Salgının Anatomisi: İnsan ve Toplumun Geleceği, (Editörler: Muzaffer Şeker, Ali Özer, Cem Korkut), Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları (TÜBA), Haziran 2020, Ankara, ss. 385-405.

- Köse, T. (2020b), “Koronavirüs ve Küresel Çatışma Dinamikleri”, Covid-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar, Yeni Trendler, (Der: T.C. Dışişleri Bakanlığı, Stratejik Araştırmalar Merkezi), SAM Yayınları, 2020, Ankara.
- Macar, O.D. (2020), “Geçmişten Günümüze Salgın Hastalıkların Siyasal ve Toplumsal Sonuçları ve Günümüze Yansımaları”, Covid-19 ile Birlikte Uluslararası İlişkilerde Değişim ve Süreklilikler: Tarih, Bugün ve Gelecek İlişkisinde Disiplinler arası bir Analiz (Ed. Oya Dağlar Macar), İstanbul Ticaret Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Covid-19 Süreci Analiz Raporu Mayıs 2020, ss. 1-41.
- Miş, N. (2020), “Covid-19’un Ulusal Siyasetlerin Geleceğine Etkisi”, Kriter Aylık Siyaset Toplum ve Ekonomi Dergisi, Mayıs, Yıl 5, Sayı 46, ss. 41-43.
- Oğuzlu, H. T. (2020), “Küresel Salgın Sonrası Küresel Eko-Politik Dönüşüm”, Küresel Salgının Anatomisi: İnsan ve Toplumun Geleceği, (Editörler: Muzaffer Şeker, Ali Özer, Cem Korkut), Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları (TÜBA), Haziran 2020, Ankara, ss. 439-449.
- Özay, M. (2020), “Covid-19, Ulus Devlet ve Risk Toplumu”, Covid-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar, Yeni Trendler, (Der: T.C. Dışişleri Bakanlığı, Stratejik Araştırmalar Merkezi), SAM Yayınları, 2020, Ankara.
- Pirinççi, F. (2020), “Uluslar arası Sistemde Koronalizasyon”, Covid-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar, Yeni Trendler, (Der: T.C. Dışişleri Bakanlığı, Stratejik Araştırmalar Merkezi), SAM Yayınları, 2020, Ankara.
- RAPOR, (2020), Kovid-19 Salgını ve Sonrası Uluslararası Siyasette Süreklilik ve Değişimler, (Hazırlayan: Bayram Ali SONER), Polis Akademisi Yayınları, Rapor no: 37, Mayıs 2020, Ankara, ss. 1-77.
- Sakwa, R. (2020), “Salgın ve Uluslararası Siyaset”, Covid-19 Sonrası Dünya İşbirliği mi Rekabet mi?, (Der: Sam&Antalya Diplomasi Forumu), Stratejik Araştırmalar Merkezi, Sam Yayınları, Haziran 2020, Ankara s. 87.
- Saran, S. (2020), “Sınır Kapılarında Düzen: Küreselleşme, Teknofobi ve Dünya Düzeni”, Covid-19 Sonrası Dünya İşbirliği mi Rekabet mi?, (Der: Sam&Antalya Diplomasi Forumu), Stratejik Araştırmalar Merkezi, Sam Yayınları, Haziran 2020, Ankara s. 128.
- Tok, U. (2020), “Kovid-19 Salgının ALGINININ Uluslar arası İlişkilere Etkisi: ABD-ÇİN Rekabeti Örneği”, Türk Akademisi Siyasi Sosyal Araştırmalar Vakfı (TASAV) Dış Politika ve Güvenlik Araştırmaları Merkezi Analiz No. 21//4 Mayıs 2020.
- Torreblanca, J.I. (2020), “Covid-19’un Etkileri,”, Covid-19 Sonrası Dünya İşbirliği mi Rekabet mi?, (Der: Sam&Antalya Diplomasi Forumu), Stratejik Araştırmalar Merkezi, Sam Yayınları, Haziran 2020, Ankara s. 133.
- TÜSEB (2021),
https://www.tuseb.gov.tr/tuhke/uploads/genel/files/yayinlar/raporlar/covid19_asisi_gelistirme_raporu-16.10.2020.pdf (Erişim Tarihi: 19 Nisan 2021).
- Ulutaş, U. (2020a), “Covid-19: Ne Beklemeli”, Covid-19 Sonrası Dünya İşbirliği mi Rekabet mi?, (Der: Sam&Antalya Diplomasi Forumu), Stratejik Araştırmalar Merkezi, Sam Yayınları, Haziran 2020, Ankara s. 21.
- Ulutaş, U. (2020b), “Koronavirüs Sonrası Küresel Trendler”, Covid-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar, Yeni Trendler, (Der: T.C. Dışişleri Bakanlığı, Stratejik Araştırmalar Merkezi), SAM Yayınları, 2020, Ankara.

- Üstün, Ç. ve Özçiftçi, S. (2020), “COVID-19 Pandemisinin Sosyal Yaşam ve Etik Düzlem Üzerine Etkileri: Bir Değerlendirme Çalışması”, Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi, Cilt 25, Özel Sayı 1, ss. 142-153.)
- Wang, Y. (2020), “Covid-19 Sonrası Dönemde Küresel Sistemin Geleceği”, Covid-19 Sonrası Dünya İşbirliği mi Rekabet mi?, (Der: Sam&Antalya Diplomasi Forumu), Stratejik Araştırmalar Merkezi, Sam Yayınları, Haziran 2020, Ankara s. 140.
- WHO, (2021). <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019> (Erişim Tarihi: 19 Nisan 2021).
- Yorğun, S. (2020a), “Önsöz”, Covid-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri, (Ed. Dilek Demirbaş, Veysel Bozkurt ve Sayım Yorğun), İstanbul Üniversitesi Yayınevi, s. V.
- Yorğun, S. (2020b), “Covid-19 Salgını'nın Sosyal Politikalara Etkileri”, Covid-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri, (Ed. Dilek Demirbaş, Veysel Bozkurt ve Sayım Yorğun), İstanbul Üniversitesi Yayınevi, ss. 100-113).